

دهکده‌ای اسلامی - شیعی در قلب تانزانیا الگوی برای هر نقطه از جهان

محمد رضا مرتضوی یا^۱

چکیده

مؤسسه وپاز با هدف کارهای خیریه و داوطلبانه برای مسلمانان و به خصوص شیعیان بومی تانزانیا تأسیس شد. حاج حسین راجانی که به «حاجی صاحب» در میان جماعت خوجه و نیز در میان جمعیت‌های شیعی و اسلامی شرق آفریقا شهرت دارد، در حدود سال ۱۹۹۹ م. این دهکده اسلامی را تأسیس کرد. این مقاله حاصل گفتگوی «معرفت شیعه» با حاجی صاحب و برخی از تحقیقات میدانی نگارنده است. مؤسسه وپاز هم‌اکنون در هشت حوزه فعالیت‌های خیریه و تبلیغی خود را پی می‌گیرد که از آن جمله خدمات اجتماعی، آبرسانی و حفر چاه، درمان و بهداشت، آموزش و پرورش، خودکفایی اقتصادی، دارالایتام و تبلیغ است. مجتمع بزرگ حضرت ولیعصر (عج) در شهر کیباها، نزدیک به ۲۵۰ هکتار مساحت دارد که بیش از ۲ هزار و ۱۰۰ نفر اعم از دانش‌آموز، دانشجو، کارمندان و خانواده ایشان در آن سکونت دارند که به حق، این مجموعه را به یک دهکده اسلامی تبدیل کرده است.

کلیدواژه‌ها: دهکده اسلامی، حاجی صاحب، تانزانیا، کیباها، فعالیت‌های خیریه

مقدمه

مؤسسه وپياز (World Islamic Propagation and Humanitarian Services) در سال ۱۹۸۴ م. با هدف کارهای خیریه و داوطلبانه برای مسلمانان و به خصوص شیعیان بومی تانزانیا تأسیس شد. پس از حدود پانزده سال، شاخه اصلی فعالیت مؤسسه وپياز در قالب دهکده اسلامی و مجتمع بزرگ آموزشی حضرت ولیعصر (عج)، در شهر کیباها، حدود سی کیلومتری شهر دارالسلام، به کار خود ادامه داد. حاج حسین راجانی که به «حاجی صاحب» در میان جماعت خوجه و نیز در میان جمعیت‌های شیعی و اسلامی شرق آفریقا شهرت دارد، در حدود سال ۱۹۹۹ م. این دهکده اسلامی را تأسیس کرد. این مقاله حاصل گفتگوی «معرفت شیعه» با حاجی صاحب و برخی از تحقیقات میدانی نگارنده است. مؤسسه وپياز هم‌اکنون در هشت حوزه فعالیت‌های خیریه و تبلیغی خود را پی می‌گیرد که از آن جمله خدمات اجتماعی، آبرسانی و حفر چاه، درمان و بهداشت، آموزش و پرورش، خودکفایی اقتصادی، دارالایتام و تبلیغ است. مجتمع بزرگ حضرت ولیعصر (عج) در شهر کیباها، نزدیک به ۲۵۰ هکتار مساحت دارد که بیش از ۲ هزار و ۱۰۰ نفر اعم از دانش‌آموز، دانشجو، کارمندان و خانواده ایشان در آن سکونت دارند که به حق، این مجموعه را به یک دهکده اسلامی تبدیل کرده است. حاجی صاحب در سفری که چندی پیش به ایران داشت، فرصت خوبی فراهم شد تا ایشان ملاقاتی با مسئولین فصلنامه علمی «معرفت شیعه» داشته باشد. در این دیدار گفت‌وگوهای صورت گرفت که در ذیل به صورت دسته‌بندی شده و هدفمند بیان شده است.

۱. معرفی حاج حسین راجانی (حاجی صاحب)

حاج حسین راجانی که در میان جماعت خوجه و نیز جمعیت‌های شیعی و اسلامی شرق آفریقا به «حاجی صاحب» شهرت دارد، در شهر سونگا در جنوب شرقی شهر تانزانیا، در ۲۲ ژانویه ۱۹۴۷ م. به دنیا آمد. وی در پنج سالگی یتیم شد و عموی سرپرستی و مراقبت از او را برعهده گرفت. از آنجا که عموی وضعیت مالی خوبی نداشت و خود دارای هشت فرزند بود، امکان تحصیل بیش از دوران ابتدایی برای او فراهم نشد و تنها تا کلاس هفتم ابتدایی تحصیل کرد و بعد از آن به بازار کار وارد شد. عموی حاجی صاحب، تمام تلاش خود را کرد تا اصول اخلاقی اولیه همچون صداقت و رحمت و نیز اخلاص برای نیل به اهداف در ایشان نهادینه شود.

حاجی صاحب پس از فراغت از تحصیل دوران ابتدایی، نخست در خیابان و پمپ بنزین‌ها کار و مخارج زندگی خود و برادر کوچک‌ترش را کسب می‌کرد. مادر او نیز به فروش تنقلات و شکلات در خیابان مشغول بود و شب‌ها را در منزلی که برای زنان بیوه در نظر گرفته شده بود، صبح می‌کرد.

حسین راجانی چندی بعد به جهت سخت و شوی، صداقت و اخلاصی که از خود در محل کار نشان داد، مورد توجه یکی از تجار سونگآ قرار گرفت و از او دعوت شد تا در فروشگاه وی

به‌عنوان فروشنده و بعدها به‌عنوان مدیر مشغول به‌کار شود. حسین در آن ایام، شب‌ها را در اتاقی در همان فروشگاه سپری می‌کرد و از حقوق ماهیانه خود، مقدار زیادی را ذخیره، مقدار اندکی را برای امرار معاش روزانه و مقداری را نیز برای برادر کوچک‌ترش ارسال می‌کرد. وی در آن روزها، در آرزوی خرید خانه برای برادر و مادر و خارج کردن او از منزل زنان بیوه بود، تاجایی که فشار کاری زیاد او را به‌شدت بیمار کرد به‌حدی که توان کارکردن و روی پا ایستادن را از دست داد.

او پس از بستری شدن در بیمارستان، با صحنه جالبی مواجه شد که جرقه بزرگی در ذهن او زد. حسین در بیمارستان با پزشکی آلمانی آشنا شد که از اروپا برای انجام کارهای بشردوستانه به روستاهای آفریقا و تانزانیا آمده بود. وی در طول فرایند درمان متوجه شد که بیمارستان متعلق به مسیحیان است؛ زیرا یک پدر روحانی از او ملاقات و برای او دعا کرد و هنگامی که حسین با مشکل کم‌خونی مواجه شده بود و به خون احتیاج داشت، کشیک مسیحی به او خون اهدا کرد. پس از رویارویی او با الگوی تبلیغی کشیش مسیحی، ایده احداث دهکده اسلامی و انجام امور تبلیغی از طریق امور خیریه و بشردوستانه در ذهن به‌وجود آمد. وی پس از ترخیص از بیمارستان، ایده خود را با چند نفر از تجار، همکاران و دوستان خود در میان گذاشت، ولی با تمسخر و خنده آنان مواجه شد.

دهکده اسلامی و مجتمع بزرگ حضرت ولیعصر(عج)، در حدود سال ۱۹۹۹م. یعنی سه دهه پس از واقعه بیمارستان تأسیس شد و روزبه‌روز بر وسعت، امکانات و ساکنین آن افزوده شد.

۲. مؤسسه وپاز و عرصه فعالیت آن

شروع کار تبلیغی و دینی حاجی صاحب، از خانه کوچک خود بود. وی پیش از آنکه مجموعه آموزشی حضرت ولیعصر(عج) افتتاح شود، به‌همراه همسرش (معروف به ماما حاجی) کار تبلیغ دین را از منزل خود آغاز کرد. هر روز چندین دخترک فقیر و نیازمند را به خانه خود آورده و احکام اولیه شریعت، مانند وضو، غسل و نماز را به آنان می‌آموخت. چندی بعد یکی از خیران اتاقی را در اختیار آنان قرار داد تا فعالیت‌های تبلیغی و دینی خود را در آن دنبال کنند.

مؤسسه وپاز (World Islamic Propagation and Humanitarian Services) در سال ۱۹۸۴م. با هدف کارهای خیریه و داوطلبانه برای مسلمانان و به‌خصوص شیعیان بومی تانزانیا تأسیس شد. حدود پانزده سال بعد، شاخه اصلی فعالیت مؤسسه در قالب دهکده اسلامی و مجتمع

بزرگ آموزشی حضرت ولیعصر(عج)، در شهرکیباها در حدود سی کیلومتری شهر دارالسلام افتتاح شد. این مجتمع حدود ۲۵۰ هکتار مساحت دارد و بیش از ۲ هزار و ۱۰۰ نفر اعم از دانش آموز، دانشجو، کارمندان و خانواده ایشان در آن سکونت دارند. در این مجتمع، علاوه بر مدارس مختلف دخترانه و پسرانه در مقاطع پیش دبستان، دبستان، دبیرستان، پیش دانشگاهی و کالج (تربیت معلم، پرستاری و خبرنگاری)، چهار نمازخانه در بخش های مختلف، شش کتابخانه، سه بخش کامپیوتری، دو آزمایشگاه، یک حسینیه (که بیشتر کارمندان شیعه آسیایی از آن برای برگزاری مراسمات خود استفاده می کنند)، یک آشپزخانه مرکزی (که روزانه کار طبخ ۱۷۰۰ پرس غذا در سه وعده را برعهده دارد)، پنج سالن غذاخوری، پنج خوابگاه، یک بیمارستان، چهار سالن اجتماعات، چندین انبار بزرگ، بیش از ۱۱۰ واحد مسکونی برای کارمندان و کارکنان، چهار خانه مجهز برای مهمان، پنج زمین فوتبال و بازی، یک مرکز آموزش فنی و حرفه ای، یک تعمیرگاه مرکزی وسایل نقلیه، یک مرکز تأسیسات (جهت انجام تعمیرات منازل و مدارس) و بسیاری دیگر از فضاهای آموزشی و فرهنگی را در خود جای داده است.

این مؤسسه اکنون در هشت حوزه فعالیت های خیریه و تبلیغی خود را پی می گیرد که در ادامه به معرفی هرکدام از آنها اشاره خواهد شد.

۱. خدمات اجتماعی

کمک به خانواده های نیازمند شیعی و مسلمان و سپس مسلمانان نیازمند، در قالب سبد غذایی ماه مبارک رمضان، عید قربان و دیگر مناسبت های اسلامی همچون میلاد النبی(ص) و... .

۲. آبرسانی و حفرچاه

یکی از معضلات بزرگ در قاره آفریقا و تانزانیا، مشکل دسترسی نداشتن به آب آشامیدنی سالم است که - متأسفانه - سالانه تلفات انسانی زیادی را به دنبال دارد. یکی از اهداف مؤسسه وپیاز آن است که با جذب کمک‌های مالی خیرین شیعه در اقصانقاط جهان، چاه آب حفر کند و با انجام پروژه‌های آبرسانی برای مناطق محروم و کم‌برخوردار در تانزانیا آب آشامیدنی سالم را برای آنها فراهم کند. این مؤسسه در تلاش است که علاوه بر کمک به حل یک معضل اجتماعی، نام اهل بیت (عهم) را ترویج کند و غبار اتهام و کج‌فهمی را از دامن شیعه بزدايد. این مؤسسه تاکنون بیش از ۲ هزار و ۵۰۰ حلقه چاه آب در جای جای تانزانیا حفر کرده که عمدتاً در مناطق مسلمان‌نشین بوده و تأثیرات تبلیغی خوبی را نیز در پی داشته است.

۳. بهداشت و درمان

درمان و بهداشت یکی دیگر از عرصه‌هایی است که مؤسسه وپیاز نیاز مبرم به حضور فعال در آن را احساس کرد. حاجی صاحب در دهکده اسلامی حضرت ولیعصر (عج)، درمانگاهی که بعداً با گسترش و تجهیز به یک بیمارستان محلی نسبتاً مجهز تبدیل شد را تأسیس کرد. در این بیمارستان که مدول (Medwell - Medicine, Education and Well) نام دارد، هر هفته کمپین رایگان تست بینایی و عمل رایگان آب مروارید - که از بیماری‌های رایج منطقه است - انجام می‌شود. به صورت میانگین، بین ۲۵ تا ۳۰ عمل آب مروارید به صورت هفتگی در این بیمارستان انجام می‌شود. علاوه بر آن، در بخش مامایی و زایشگاه نیز ماهانه به طور میانگین، حدود ۶۰ زایمان طبیعی صورت می‌پذیرد. همچنین خدمات پرستاری کودک و نوزادان، متخصص داخلی، حلق، گوش و بینی، ارتوپد و پزشک عمومی به صورت ۲۴ ساعته به بیماران خدمات می‌دهند که نوعی تبلیغ نرم شیعه است.

۴. آموزش و پرورش

به جرأت می‌توان ادعا کرد که مجموعه آموزشی حضرت ولیعصر (عج)، بزرگ‌ترین مجموعه آموزشی در تانزانیا و در کل آفریقا است که به دست شیعیان اداره می‌شود. در این مجتمع، مدارس مختلفی اعم از پیش‌دبستان، دبستان، دبیرستان، کالج و حوزه علمیه قرار داد. این

مجتمع بزرگ آموزشی، به صورت مستقل بیش از هزار و ۴۰۰ دانش آموز را در خود جای داده است. علاوه بر این تعداد، مجتمع با اهدای زمین به «بلال مسلم میشن» و حوزه تعلیم و تربیت، به صورت غیرمستقیم میزبان بیش از ۲۵۰ نفر نیز است.

در مدارس مجتمع ولیعصر (عج)، علاوه بر تدریس دروس کلاسیک، با توجه به اینکه این مدارس دینی^۱ هستند، ۲۰ درصد از محتوای درسی در مقاطع مختلف تحصیلی را دروس اسلامی و دینی تشکیل می دهند که توسط ۳۰ استاد اسلامی که بیشتر آنها فارغ التحصیلان حوزه علمیه قم، جامعه المصطفی (ص) و حوزه های عراق، لبنان و سوریه هستند، تدریس می شود.

حوزه علمیه مجتمع حضرت ولیعصر (عج) نیز با هدف تربیت مبلغ مسلط به احکام و مسائل کلامی مبتلابه مناطق روستایی و محروم، تأسیس شد. هم اکنون تعدادی از اساتید اسلامی این مجتمع، فارغ التحصیلان این حوزه علمیه هستند که به جهت استعداد و توانایی های علمی، در مجموعه و پیاز استخدام و به تدریس مشغول شدند.

۵. خودکفایی اقتصادی

باتوجه به نوع نگاه حاکم بر فعالیت های حاجی صاحب و مؤسسه و پیاز، هدف اقتصادی حاکم بر آن پرداخت نکردن کمک مالی بلاعوض به نیازمندان است؛ بلکه کمک های مالی به صورت هدفمند به افراد نیازمند و به ویژه زنان سرپرست خانوار داده می شود تا به کارآفرینی و خودکفایی اقتصادی آنها منجر شود. لذا وام های قرض الحسنه ای در نظر گرفته شده است که به افراد صلاحیت دار داده شود. البته گاهی نیز به جای وام وسیله ای همچون چرخ خیاطی و... با مبلغ مشخصی به افراد نیازمند اعطا می شود و ایشان موظف اند پس از شروع کار و درآمدزایی، اقساط وام را به گونه ای که به مشقت و سختی نيفتند، پرداخت نمایند.

همچنین گاهی مبالغ مربوط به زکات فطره جمع شده و صندوق کوچک مالی تشکیل می شود. اعضای این صندوق بیشتر زنان سرپرست خانوار و یا بیوه هستند که علاوه بر دریافت وام از آن صندوق، با بازپرداخت وام در مواعید مقرر و پس از اتمام پرداخت اقساط، وام مجددی از صندوق دریافت می کنند.

۶. دارالایتام

ایده دارالایتام از مسیحیت گرفته شده است؛ چراکه آنها هم اکنون تعداد زیادی دارالایتام را در آفریقا اداره و از این طریق، نه تنها این دین را تبلیغ می‌کنند، بلکه چهره خوبی از خود به جامعه منتقل کرده و خود را ناجی جامعه نشان می‌دهند. مؤسسه وپاز نیز با ورود به این عرصه، درصدد است تا یکی از معضلات اجتماعی را برطرف نماید. هم‌اکنون بیش از ۱۹۰ یتیم در دارالایتام مجتمع بزرگ ولیعصر (عج) سکونت دارند که این تعداد، تا پایان سال ۲۰۲۳ م. به ۲۵۰ نفر خواهد رسید.

ایتامی در این مجتمع جذب می‌شوند که شرایط لازم به خصوص حلال‌زادگی را داشته باشند. آنها در مجتمع از خوراک، پوشاک و تحصیل رایگان بهره‌مند می‌شوند و اکنون که بیش از پانزده سال از تأسیس آن گذشته است، نخستین گروه از ایشان از دبیرستان فارغ‌التحصیل شده و یا در کالج، پیش‌دانشگاهی و یا محیط کار مشغول هستند.

۷. تبلیغ

تبلیغ در مؤسسه وپاز انواع گوناگونی دارد؛ جذب مبلغ داخلی و خارجی و استخدام آنها در امور تبلیغی داخلی مؤسسه و نیز اعزام ایشان در ایام تبلیغی به مراکز داخلی و خارجی که درخواست مبلغ دارند، یکی از نمودهای فعالیت تبلیغی وپاز است. همچنین چاپ و نشر قرآن کریم که بیشتر با جذب کمک‌های خیرین صورت می‌گیرد، پس از چاپ به صورت رایگان بین مؤسسات، مراکز و مساجد شیعی و سنی در جای جای تانزانیا توزیع می‌شود.

برگزاری دوره‌های اسلام‌شناسی برای مخاطبان بومی و خارجی با همکاری مؤسسه‌های خارجی همچون مؤسسه بین‌المللی رسالت، یکی دیگر از نمودهای فعالیت تبلیغی مؤسسه وپاز است. علاوه بر این، کمک‌های بلاعوض و گاهی وام‌های قرض‌الحسنه به مؤسسه‌ها و مساجد شیعی و اهل سنت، از دیگر فعالیت‌های تبلیغی مجتمع به شمار می‌آید.

۸. حلقه وصل بین مؤسسه‌های شیعی

یکی از معضلات مراکز و مؤسسه‌های شیعی در اقصانقاط جهان، نبود وحدت و فعالیت سیستمی و همبستگی میان آنهاست. مؤسسه وپاز و در رأس آن، حاجی صاحب با احساس این خلأ، تمام همت خود را در سال‌های اخیر برای ایجاد همبستگی و اتحاد میان مجموعه‌های شیعی در تانزانیا به کار بسته‌اند. به همین خاطر، بنیادی تأسیس و از تمامی

مراکز شیعی فعال در تانزانیا دعوت کرده‌اند تا در آن حضور داشته باشند و ضمن ارائه گزارش از فعالیت‌های علمی، تبلیغی، خیریه‌ای و... شبکه‌ای از فعالان شیعه را ایجاد کنند.

۳. چالش‌ها، نقدها و راهکارها

حاجی صاحب در طول گفتگو، به برخی از چالش‌های جوامع شیعی در کشورهای مختلف اشاره کرد که باتوجه به تجربه کاری تبلیغی و دینی او در سطح بین‌الملل و شناخت مجموعه‌های مختلف شیعی در سراسر دنیا، زاویه دید مناسبی را برای مخاطب ایجاد می‌کند. در ذیل به برخی از چالش‌ها، نقدها و راهکارهای برون‌رفت از مشکلات اشاره می‌شود:

أ) نبود ارتباط و همبستگی کافی بین مؤسسه‌های اسلامی (اعم از شیعی و سنی) در کشورهای مختلف که باعث اختلافات و سوء تفاهم‌ها و در نتیجه سوء استفاده دشمنان مشترک شده است.

ب) نبود سیستم مدیریت یکپارچه، وجود نداشتن همکاری و همفکری میان مراکز شیعی که در بسیاری از موارد سبب موازی‌کاری و اتلاف وقت و هزینه‌های گزاف شده است.

ج) نداشتن چشم‌انداز و سیستم در تبلیغ دین و استفاده نکردن از کارهای کم‌هزینه برای بهره‌برداری هرچه بیشتر در راستای ایجاد استقلال مالی در جوامع شیعی؛ به عنوان مثال، در ایام اربعین حسینی که میلیون‌ها زائر به عراق و کربلای معلی سفر می‌کنند، اگر جریانی به جمع‌آوری نفری یک دلار از زائران جهت رسیدگی به ایتام و فقرای عراق اقدام نماید، حتی اگر تنها پنج میلیون نفر از زوار این مبلغ را پرداخت کنند، جمعاً پنج میلیون دلار جمع‌آوری می‌شود که بدون شک فقیری در شهرهای این کشور باقی نخواهد ماند.

د) مدیریت صحیح اموال و آموزش به فقرا به گونه‌ای که آنها از داشتن نیاز مالی به استقلال مالی برسند.

ه) ارسال بخش زیادی از سهمین و سایر تبرعات توسط دفاتر مراجع تقلید به کشورهای ایران و عراق، علی‌رغم اینکه در بسیاری از کشورها نیازهای به مراتب بیشتری وجود دارد. از این رو، لازم است مراجع عظام تقلید اجازه استفاده از سهمین را در مبدأ و تحت نظارت خود صادر کنند.

و) تمرکز بر ظواهر و فراموش کردن پیام اصلی دین.

ز) نبود آینده‌نگری و برنامه‌ریزی برای آینده که نمود آن را می‌توان در طلاب علوم دینی برگشته از کشورهای عراق، سوریه، ایران، لبنان و حوزه‌های بومی کشورهای خود، مشاهده کرد. این افراد پس از بازگشت هیچ تخصصی ندارند که بتوانند با آن امرار معاش کنند که سبب می‌شود وارد شغل‌های بی‌ربط به تحصیل خود شوند و یا همواره دستشان در مقابل دیگران برای دریافت کمک مالی اندکی دراز باشد. درحالی‌که می‌توان در کنار آموختن دروس دینی و اسلامی، برخی تخصص‌هایی را به آنها آموخت که استقلال مالی خود را از آن طریق به دست آوردند و به تبلیغ دین به عنوان منبع درآمد ننگرند.

ح) تنگ‌نظری و محدود بودن نگاه تبلیغی افراد؛ بدین معنا که بسیاری از مبلغان زاویه دید مناسبی برای انجام کارهای تبلیغی ندارند؛ درحالی‌که با تغییر رویکرد می‌توان جاذبه دین را برای مخاطب چندین برابر کرد. به عنوان مثال، سرزدن به مساجد اهل سنت - که در کشورهای آفریقایی بسیاری از آنها از نبود امکانات و نداشتن قرآن رنج می‌برند - و توزیع قرآن کریم در میان آنان، گوش دادن به سخنان آنان و سخنرانی برای آنها.

ی) داشتن نگاه سنتی نسبت به چگونگی مصرف خمس و زکات؛ به نظر می‌رسد در دنیای امروز باید رویکردها نسبت به چگونگی مصرف سهمین، زکات و سایر دیون مالی دینی تغییر اساسی پیدا کند. ممکن است کسی بخواهد با پول خمس و زکات، مسجد بسازد؛ ساخت مسجد علی‌رغم ثوابی که دارد، آیا به اندازه ساخت مدرسه، کتابخانه و امثال آنها، فضا را برای تبلیغ مکتب اهل بیت (عهم) فراهم نمی‌کند؟ همچنین می‌توان با این مبالغ بسیاری از خدمات بشردوستانه را با نام دین انجام داد که هم خدمتی به انسان و بشریت است و هم تبلیغ دین و مذهب می‌باشد. چنان‌که مسیحیت سال‌های پیش این رویکرد را آغاز کرده است.

شیعه در آثار و منابع دانشگاه الازهر

سید مهدی علیزاده موسوی^۱

چکیده

دانشگاه الازهر یکی از مهم‌ترین مراکز علمی جهان اسلام است. هدف از نگارش این مقاله معرفی توصیفی آثار نوشته شده (کتاب، مقاله و پایان‌نامه) در دانشگاه الازهر درباره مذهب شیعه و کشور ایران می‌باشد. یکی از مهم‌ترین محورهایی که در مباحث الازهرپژوهی قابل توجه است، روابط میان شیعه و الازهر می‌باشد که برخی به روشنی سیاه‌نمایی کرده‌اند و برخی آن را ستوده‌اند. فتاوی کبار العلماء الازهر فی الشیعة، موقف الازهر الشریف من الشیعة الاثنی عشریة، کتاب و عتاب و التقریب بین المذاهب الاسلامیة فی القرن العشرين، الازهر والتشیع محاولات وتحفظات از جمله آثاری هستند که در این باره نوشته شده‌اند. افزون بر این آثار، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های متعددی درباره ایران و شیعه در این دانشگاه نوشته و دفاع شده است. طیف گسترده موضوعاتی که توسط دانشجویان دانشگاه‌های مصر نسبت به ایران انتخاب شده است، به خوبی نشان می‌دهد که گستره تأثیرگذاری و علاقه‌مندی مراکز علمی مصر به ایران بسیار زیاد است که چنین وضعیتی، می‌تواند زمینه‌ساز ارتباطات بیشتر محافل دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران و مصر باشد.

کلیدواژه‌ها: دانشگاه الازهر، شیعه، مصر، منابع، رساله‌ها، تقریب مذاهب

۱. برگرفته از مجموعه الازهرشناسی نوشته سید مهدی علیزاده موسوی، جلد اول.